

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Dieckhoff, A., Jaffrelot, C. (2018). *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: Kuramlar ve uygulamalar* (2.Baskı) (Çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim. 372 sayfa, ISBN: 9789750507380.

Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek

Barış SÜRİ

İki dünya savaşı arası hareketlenen haritalar soğuk savaşın ardından yavaş yavaş son halini alırken milliyetçilik hangi gelişmelere yol açacağını hala gizli dünyasında barındırmaktadır. Milliyetçiliğin bir doktrin olarak kabul edilememesi, en azından içeriği ve alanı üzerinde fikir birliği sağlanamaması ve akıllardaki soru işaretlerinin giderilememesi nedeniyle milliyetçiliği yeniden ele almanın gerekliliğine inanılmıştır.

Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot tarafından derlenen *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar* adlı eser 2010 yılında Devrim Çetinkasap'ın çevirisiyle İletişim Yayınları'ndan çıkıyor. Orijinali *Repenser le nationalisme: théories et pratiques* adıyla 2006'da Fransa'da yayınlanan kitabın Türkçe çevirisi Türkiye'deki okurlar için büyük bir kazanım. Mart 2018'de ikinci baskısı yayınlanan bu önemli çalışma giriş bölümü ve dört kısımdan oluşarak "Küreselleşen ve Bölgeselleşen Dünyada Milliyetçiliğin Direnişi" başlıklı sonuç bölümüyle sona eriyor. Toplam 372 sayfa olan kitaptaki dört kısım ise 11 bölüm içeriyor. Bu bölümlerde alanında seçkin eserleri bulunan araştırmacı, uzman ve teorisyenlerin çalışmaları yer alıyor.

Kitap genel itibarıyla "vatanseverlik", "ulus", "milliyetçilik" ve "etnisite" kavramlarından yola çıkarak bunların anlamlarını, birbirlerinden farklarını bilmenin geçmiş ve bugünü anlamının en önemli yolu olduğu ana fikriyle bir araya getirilmiş yazılardan oluşuyor. Çünkü sınırları ayırt edilemeyen ve sık sık birbirleri yerine kullanılan bu kavramlar zamana, coğrafyaya ve tarihe göre birbirlerinin aynı veya zıttı olabiliyor. Dolayısıyla kitapta bu kavramlardan hareketle milliyetçilik kuramlarından türlerine, milliyetçiliğin farklı coğrafyalardaki tezahüründen tarihteki anlamına, bilinmeyen yönlerinden milliyetçiliğin ötesine kadar geniş bir çalışma alanında Avrupalı akademisyenlerin değerli görüşlerini inceleme fırsatı sunuluyor.

Her kısmı ayrı ayrı ele alınacak olan bu kıymetli eserin giriş bölümünde derleyiciliğini de üstlenen Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot ulus, devlet ve milliyetçiliğin tanımlamasını yaparken milliyetçiliğin çözümlenmesine yönelik bir yol haritasını ayrı başlıkla okura aktarıyor. Eser, Marx'ın milliyetçilik tespitlerine eleştirel açıdan yaklaşırken ulus ve halkı devletle ilişkilendirerek ulus-devlet kavramının oluşumunu açıklıyor. Ancak bunun milliyetçilik olarak adlandırılmamasını özellikle vurguluyor. Birey temeline dayandırdığı milliyetçilik kavramının tek bir tanımının olamayacağını öne sürerek batı ve doğuda kendilerine özgü anlamlar içerdiğinin altını çiziyor. Milliyetçiliğin çözümlenmesi konusunda ise indirgeyici yaklaşımları reddederek asıl izlenmesi gerek yol için kitabın "Kuramlar ve Tipolojiler" başlıklı birinci kısmını işaret ediyor.

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi. barissur@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9051-3285.

Bahsi geçen ilk kısım Jaffrelot'un milliyetçilik kuramları analizlerinin yer aldığı birinci bölümle başlıyor. Jaffrelot İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Amerika'da da milliyetçiliğe ilgi duyulmasıyla anlam kargaşasının daha da arttığından söz ediyor. Bu nedenle tek ve evrensel bir milliyetçilik tanımı üzerinde mutabık kalınmayacağı için kavramları netleştirme yolunu seçiyor ve yukarıda söz edilen dört önemli kavramı tüm araştırmacı ve okuyuculara açıklamaya koyuluyor. Can alıcı ulus-milliyetçilik ayrımında ulusu devlete dayalı daha çok kurumsal bir yapı olarak görürken ve ulus-devlet kavramını da buna dayandırırken, milliyetçiliği ise kendini diğerlerinden ayırmaya, üstün görmeye çalışan siyasi ve kültürel kimliğe dayalı bir ideoloji olarak tanımlıyor. Milliyetçilik kuramları ve etnisite kuramlarının birbirine daha çok karıştırılması Jaffrelot'a göre asıl üzerinde durmamız gereken sorun. Bu nedenle yazısında Anthony Smith, John Armstrong, Steil Rokkan, Michael Hechter, Benedict Anderson, Ernest Gellner gibi ünlü milliyetçilik kuramcılarının görüşlerini analiz ederek ve eleştirerek bu düğümü çözmeye çalışıyor. Böylece milliyetçiliğin doğuşu ve yayılmasıyla ilgili açıklayıcı bir model sunmayı hedefliyor. İkinci bölüm yine derleyicilerden Dieckhoff'un; vatandaşların akılcı ve iradeye dayalı özgür siyasal ortaklığına dayandırdığı "siyasal milliyetçilik" ile bir kimlik duygusunun dışavurumu olarak tanımladığı "kültürel milliyetçilik" karşılaştırması ile devam ediyor. Üçüncü bölümde Pierre Birnbaum "Sosyolojik Kuramlar ve Milliyetçilik" başlıklı yazısına sosyal bilimlerin uzun süre milliyetçiliğe ilgisiz kalmasını eleştirerek başlıyor. Durkheim'i de vatanseverliği duygusal bağ ve vatani da aynı duyguyla bir arada yaşayan toplum olarak milliyetçiliğe yer vermeden tanımlaması nedeniyle eleştiriyor. Ancak burada Durkheim'in topluluk yaşamında ortak payda ve ortak değerler gibi kavramlarından milliyetçilikten çok da uzak olmadığını çıkarabiliriz. Aynı şekilde bugün çok kabul gören halkaların kaynaşması ve ortak paydada buluşması teziyle ulusu açıklayan Ernest Renan'ın görüşleri de Durkheim'in milliyetçilikten çok da uzak olmadığını göstermektedir. Birnbaum'un eleştirisinden duygusallığı reddeden Marx ve Engels de milliyetçiliği duygusallık olarak görmeleri nedeniyle nasibini alıyor. Komünist Manifesto'da işçilerin vatani yoktur, ulus proletaryanın hakkıdır derken sınıfsal uzlaşmazlıklar sona erene kadar bir sınıfın ulusallığı üstlenmesi gerektiğini söylemek istese de Birnbaum Isaiah Berlin'i referans vererek Marx'ın milliyetçiliğin doğasını ve kökenlerini açıklayamadığını iddia ediyor. Üçüncü bölümün sonunda Weber'in görüşlerine yer veriliyor. Weber *etni* üzerinde durmakla birlikte *Ulus Nedir*'in yazarı Renan gibi ortak bir dilin ya da dinin bir ulusa aidiyet getirdiği düşüncesine karşı çıkıyor. Nitekim Weber'in görüşlerinin modern milliyetçilik kuramları arasında kabul düşüncelerden olması, milliyetçilik ile ilgili doğru tespitler yaptığını da gösteriyor. Birinci kısmın dördüncü ve son bölümünde ise milliyetçilik ve çok kültürlülüğün etkileşimi konusu yer alıyor. Daniel Sabbagh sivil milliyetçilik modelini inceleyerek kültürel bir bileşen olan milliyetçiliği çok kültürlülük bağlamında açıklamaya çalışıyor. Ona göre milli kimlik siyasi bir zemine dayalı olduğundan ve ortak aidiyet hissiyatını sağlayan tek şey de milli kimlik olduğundan kültürel kimlikler bir arada bulunabiliyor.

Teori ve teorisyenlerin analiz edildiği birinci kısmın ardından ikinci kısım adından da anlaşılacağı üzere daha çok kimlik oluşumu ve ulus inşası tarihsel süreci üzerine paylaşımda bulunuyor: Milliyetçiliğin İcadı. Anne-Marie Thiesse "Ulusal Kimlikler, Ulusaşırı Bir Paradigma" başlıklı beşinci bölümde ulusların inşasını 19. yüzyılın ortalarından başlatırken Ernest Gellner'den de destek alarak bundan önceki uluslaşmaları cemaat aidiyeti olarak nitelendiriyor. Ulus devletlerin ortaya çıkışını ortak mirasa dayalı milli kimlik oluşumuyla ilişkilendirerek bunları da etnografya, dil birliği, tarih yazımı ve milli folklorlar ile açıklıyor. Astrid von Busekist ise eserin dil milliyetçiliğine vurgu yapan bölümünü üstlendiği yazısında dille ilgili güçlüklerle ve engellere değiniyor. Dilin ayrılıkçı bir etkisinin varlığı gözardı edilmemekle birlikte milliyetçilikte birleştirici yönünün daha görülebilir olduğunu iddia ediyor. Ayrıca milliyetçiliğin dille ilgili üç paradoksunu okuyucuya açıyor: "Özne ve nesne", "sahiplenme ve sınıflandırma" ve "ideal ve gerçek". İkinci kısımda son bölüm bizlere milliyetçilik ve din ilişkisini inceleme fırsatı tanıyor. Milli kimlik oluşturma sürecinde Avrupa'nın batıdan doğuya din ile etkileşime

girdiğini belirten yazar Paul Zavadzki kimi zaman milliyetçiliğin dini, kimi zaman ise dinin milliyetçiliği tesir altına aldığını aktarıyor. Doğu Kilisesi'nden ayrılmalar sonucu Avrupa'da ulusal kiliselerin oluşması milli kimlik sürecine yeni bir boyut kazandırıyor.

Üçüncü kısım “Milliyetçiliğin Öteki Yüzü” başlığıyla yer alırken halkçılık ve şiddet konulu iki bölümle dikkatleri çekiyor. Guy Hermet sekizinci bölümde milliyetçiliğin halkı kontrol altına alabilmek adına siyasiler tarafından bir araç olarak kullanıldığını aktarıyor. Köken karmaşasını kaleme alarak milli birliğin oluşumunda faydalanılan küçük ulusal halkların varlığından söz ediyor. Pierre Hassner ise dokuzuncu bölümde milliyetçilik ile şiddet ilişkisini ele alıyor. Milliyetçiliğin şiddet olaylarının dolaylı ya da doğrudan tetikleyicisi olduğu görüşüne değinen yazar milli duyguların genellikle gergin toplumlarda savaşla sonuçlandığını söylüyor. Milliyetçiliğin hem sömürgeciliğe hem de sömürgelerin bağımsızlığına yol açan bir etmen olduğu düşünüldüğünde bazı bağımsızlık mücadelelerin kanlı olmasının sebebini tabi ki milliyetçiliğin şiddet içerikli olması ile bağdaştıramayız. Uluslararası ilişkilere de değinen yazar bu etkileşimleri bölgesel ve kültürel yapılara göre soğuk savaş öncesi, sırası, sonrası ve 11 Eylül sonrası olmak üzere dört dönemde inceliyor. Milletlerarası rekabet ve milliyetçi devrimleri soğuk savaş öncesinde ele alırken soğuk savaş döneminde iki kutupluluk açısından milliyetçiliğe yaklaşıyor. Savaş sonrası dönemde iç savaş ve uluslararası müdahalelere dikkat çeken Hassner 11 Eylül sonrası ise Ulusaşırı terörizm dönemi olarak adlandırarak okuyucuya farklı bir bakış açısı sunuyor.

Kitabın son kısmı olan dördüncü kısım “Milliyetçiliğin Ötesinde” başlığıyla söz konusu kuram ve teorilerin olgunlaşmaya başladığının işaretini veriyor. Artık olgunlaşan milliyetçilik anlayışı ulus ve ırk aidiyetinden ulusüstü bir nitelik kazanmaya başlıyor. Onuncu bölümde Avrupa Meselesi ve Ulus-Sonrası Entegrasyon sürecini kaleme alan Jean-Marc Ferry Avrupa uluslarından bir Avrupa halkı yaratmak fikrinden yola çıkıyor. Postmilliyetçilik olarak da adlandırılacak dönem için Avrupa Birliği ulus-devletin ötesinde en uygun kurum olarak görülebilir. Tabi bunun sürdürülebilmesi için öncelikle Birliğin birlik olmaya devam edebilmesi gerekiyor. Avrupa'da ulus inşasından yola çıkan yazar modern ulusların siyasal yapısına dikkat çekerek ulus sonrası bütünleşmenin sorunlarından söz ediyor ve sonucu yine milliyetçiliğin yeniden yükselişe geçmesine getiriyor. Onbirinci ve son bölüme gelindiğinde söze Arendt'in bir deyişiyle başlayan Philip Resnick kozmopolitizmi kavramsal ve tarihsel açıdan ele alıyor. Ferry'nin değindiği postmilliyetçiliğin ötesine geçerek küreselleşme ve çokuluslu şirketlerin de dünya ticaretinde etkisini arttırmasıyla milliyetçiliğin arka planda kaldığını öne sürüyor. Birleşmiş Milletler ve Birleşmiş Milletlerin bünyesindeki UNESCO, WHO, FAO gibi özel teşekküllerin etkisiyle dünya çapında ulusüstü bir organizasyonun meydana geldiğini iddia ediyor. Avrupa Birliği'nin de üzerinde duran Resnick, Maastricht Antlaşması, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu gibi kurumlar ve avronun ortak para birimi kabul edilmesiyle aslında ulus üstü bir yapının yani yeni *Avrupa*'nın oluşturulduğunu düşünüyor.

Sonuç bölümünde yeniden okuyucuyla buluşan Dieckhoff ve Jaffrelot ikilisi milliyetçiliği son iki yüzyılın en önemli olgularından biri olarak görürken günümüzde iki yüzden fazla devletin varlığını milliyetçilik anlayışına, dolaylı bir şekilde halkın kendi kendini yönetme isteğine bağlıyor. Dünyasallaşma (mondializm) görüşünün halkları dünya çapında birleştirme yoluyla milliyetçiliği etkisizleştirme ve hatta tamamen yok etme çabalarını kitabın başında da eleştirdikleri gibi indirgemeci bir yaklaşım olarak görüyor. Özellikle üzerinde durdukları bu yaklaşımı Karl Deutsch ve Benedict Anderson'ın milliyetçilik modeline dayandırırken dünyasallaşma kuramcılarının Anderson'ın “matbaa kapitalizmi”nin ulusları yarattığı gibi teknolojinin gelişmesiyle birlikte elektronik kapitalizmin de ulusötesi ve hatta ulus-sonrası duygusal ortaklıklara yol açacağı inancını eleştiriyor. Öyle ki bu görüşlere klasik milliyetçi kuramcıların ulus-devletin kolay yıkılabilecek bir oluşum olmadığı görüşüyle karşı çıkarak Anthony Smith'in dünya kültürünün ulus kültüründen farklı olarak “hatırasız” olması eleştirisiyle yanıt veriyor. Yurtsuzlaşma ve göç gibi hareketlerin uzaktan milliyetçilik adıyla yeni bir

kavram oluşturduğuna dikkat çeken ikili bunun *Öteki* ile ilişkisini ürettiği etnik bir malzemenin temelinde ortaya çıktığını ileri sürüyor. Kitabın sonlarında bölgeselleşme konusu yer alırken devamında yazarlar Post-milliyetçiliğin meşakkatli yolu olarak gördükleri Avrupa'yı Karl Deutsch'un deyimiyle milliyetçiliği aşmayı sağlayacak bir siyasal deneyim süreci olarak ele alıyor.

19. yüzyılın sonlarından itibaren bir ideoloji olarak kabul görmeye başlayan milliyetçilik olgusu tarihsel süreçte önemli siyasi gelişmelere neden olmuştur. Ortaya çıkışından beri çok uluslu imparatorlukların yıkılmasına ve ulusal devletlerin kurulmasına yol açan bu kavram bugün hala tartışmaların odağında olmayı sürdürmektedir. Sınırların soyutlaşmaya başladığı 21. yüzyılda yerini korumaya devam etmekle birlikte milliyetçiliğin sınırlarının ve etkisinin hala tartışmaya açık olduğu bilinen bir gerçektir. Sosyal bilimlerin dikkatini yeniden üzerinde toplayan milliyetçilik kavramı tüm bu soruların ve sorunların etkisinde incelenen kitabın da hazırlanmasını sağlamıştır. Giderek farklı tanımlamalara maruz kalan milliyetçiliği yeniden değerlendirmenin vaktinin geldiğini düşünen Dieckhoff ve Jaffrelot farklı tanımlamalar ve düşüncelerin yer aldığı kitapla toplayıcı bir rol üstlenmiştir. Genel olarak ulus, vatan, milliyetçilik, ulus-devlet ve ulusüstülüğü kavramsal çerçevede ele alan kitap daha çok tematik çizgiler üzerinde duruyor. Kimi zaman karıştırılan kimi zaman ise unutulmuş bu kavramlara geniş bir perspektiften bakma imkânı sunan eser bu anlamda araştırmacı ve akademisyenlerin sıklıkla başvuracağı bir kaynak olarak Türkçe çevirisiyle okuyucuya sunuluyor. Ayrıca kitapta dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemle üstünde durulan Renan'ın milliyetçilik anlayışıyla bağdaşan birçok görüş yer alıyor. Halkların kaynaşması temeline dayanan ulus anlayışı ırk, dil, din gibi etmenlerden arındırılarak modern milliyetçiliğin gravürü çiziliyor.